

Г. А. Павлишин, К. В. Козак

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. Я. ГОРБАЧЕВСЬКОГО

БАГАТОГРАННА ПОСТАТЬ ІВАНА ЯКОВИЧА ГОРБАЧЕВСЬКОГО

Вступ. Іван Якович Горбачевський, уродженець Тернопільської землі, є неординарною постаттю в українській історії, адже, провівши практично все своє життя на чужині, він навіки залишився вірним сином своєї Вітчизни. Іван Якович був першим етнічним українцем, якого призначили міністром охорони здоров'я в уряді Австро-Угорської імперії. Це ім'я тривалий час залишалося несправедливо забутим, хоча його постать за історичною значимістю для Галичини зокрема і для України загалом не поступається славетним Івану Франкові та Соломії Крушельницькій. Зважаючи на чималі заслуги перед Батьківщиною, ім'я славетного вченого увіковічено у назві Тернопільського медичного інституту в 1992 р. за рішенням Кабінету Міністрів України. А саме в цьому році Тернопільський державний медичний університет імені Івана Яковича Горбачевського відзначив своє 60-річчя.

Мета дослідження – висвітлити науковий доробок та окреслити основні віхи становлення такої величної особистості, як Іван Якович Горбачевський, що є неоціненним дарунком як теперішньому, так і майбутньому поколінню.

Висновки. Життєвий шлях Івана Яковича Горбачевського є взірцем для наслідування сучасниками, а його наукові досягнення навіки залишаються з нами і продовжують своє життя в численних працях послідовників. Без сумніву, кожен науковець і студент навчального закладу повинен не лише пам'ятати, але й наслідувати як у трудовій, так і в громадянській позиції нашого великого земляка Івана Яковича Горбачевського.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: учений; наукові досягнення; І. Я. Горбачевський.

Постать Івана Яковича Горбачевського навіки ввійшла в аннали світової історії, адже його діяльність увінчала славою не одну країну. Так, будучи українцем за національністю, в силу тогочасних умов, цей вчений усю свою наукову діяльність провадив за межами рідної Батьківщини, а саме на теренах Австро-Угорщини та Чехії.

Нелегким, однак плідним, був життєвий шлях нашого співвітчизника Івана Яковича Горбачевського.

Великий всесвітньовідомий учений був уродженцем Тернопільської землі. Народився Іван Якович 15 травня 1854 р. у с. Зарубинці Збаразького району в родині священика [1, 2]. З ранніх літ виховувався в атмосфері любові та поваги до Господа, адже саме теологія, за наміром батьків, повинна була стати його професією [1]. Однак доля розпорядилась інакше – допитливість та прагнення до науки привернули молодого хлопця до медицини. Здобувши освіту спершу в польсько-німецькій народній школі в м. Збаражі, потім у Тернопільській гімназії (1864–1872), у 1873 р. юнак вступив до Віден-

© Г. А. Павлишин, К. В. Козак, 2017.

ського університету, де вивчав медицину [1]. Працював молодий учений під егідою видатних професорів того часу: у Відні – в Інституті хімії у професора Ф. Шнайдера, а з 1875 р. – в Інституті фізіології у професора Е. В. Брюкке [1, 2]. Першим науковим доробком Івана Яковича стала робота під назвою “Про вестибулярний нерв”, опублікована в 1875 р. у працях цісарської Академії наук у Відні [2, 4]. У подальшому увага студента була прикута до органічної, біологічної та лікарської хімії [1, 2].

У 1877 р. І. Я. Горбачевський став випускником Віденського університету. Професор університету Еміль Людвіг запросив Івана Яковича для роботи на базі Інституту хімії Віденського університету [3]. Трудовий шлях Горбачевського був чималим. Працював він у Відні (в Хімічному та Фізичному інститутах), далі доля скерувала його до Праги. З 1883 р. наш співвітчизник працював у Карловому університеті в Празі, де обіймав посаду професора медичної хімії та викладав фармакологію [1, 2]. Іван Якович Горбачевський був першим директором Інституту медичної хімії при університеті у Празі. Слід підкреслити той факт, що його чотири рази оби-

рали деканом медичного факультету Карлового університету – в 1889, 1894, 1904 і 1911 рр., а у 1902–1903 рр. він обіймав посаду ректора [1, 3, 4].

Плідна праця в галузі хімії принесла Івану Горбачевському всевітнє визнання і славу, адже саме наш земляк став першим, кому вдалося синтезувати сечову кислоту під час нагрівання амінокислоти гліцину і сечовини. У 1882 р. в збірнику Австрійської академії наук побачила світ його стаття, яка засвідчувала цей винахід [1, 3, 4]. У подальшому пріоритетним напрямком роботи вченого стало вивчення метаболізму сечової кислоти, дослідження інших способів її синтезу [2, 5]. В 1885 р. ученому вдалося синтезувати метилсечову кислоту і креатин [2, 5]. У цьому ж 1885 р. дослідник оприлюднив “Методику волюмометричного визначення азоту в різних рідинах організму” [1]. Протягом 1886–1888 рр. Іван Якович спрямовував усі свої зусилля на пошуки шляхів синтезу сечової кислоти в організмі людини, а в 1899 р. його праця увінчалась успіхом [1, 2]. Висунута ним теорія утворення сечової кислоти в організмі ссавців та людини є актуальною і в наш час [2, 5]. У 1897 р. Горбачевський виділив ксантин і гуанін у кристалічному стані, про що написав статтю в німецькому виданні з питань фізіологічної хімії “Про кристалізацію ксантину і гуаніну” [1, 6]. Так, у 1889 р. Іван Якович відкрив фермент ксантиноксидазу, а в 1890 р. встановив, що сечова кислота в організмі тварин утворюється з нуклеїнових кислот клітин [1–3]. Не можна не згадати і про те, що саме наш дослідник уперше виокремив нуклеїнову кислоту з органів, про що була опублікована стаття рідною мовою в “Збірнику секції математично-природописно-лікарської” – першому українському часописі з природничих наук [1, 2, 6]. У 1898 р. Іван Горбачевський видав друком статтю “Загальний метод добування нуклеїнового квасу з органів” [1]. Одним із вагомих у царині медичної хімії відкриттів Горбачевського стало встановлення того факту, що саме амінокислоти є структурними компонентами білків [1]. Завдяки своїм дослідженням ученому вдалося розробити новітню методику визначення вмісту азоту в сечі та інших речовинах [1]. Ще одним напрямком наукової діяльності Горбачевського було дослідження вітамінів та їх впливу на організм. Зокрема, результативним стало вивчення ним пелагри, що знайшло відображення в таких наукових працях: “Експериментальні підходи до пізнання етіології пелагри”, “До питання про пелагру” [3]. Без сумніву, праця Івана Горбачевського є неоціненною для розвитку сучасної науки і плоди її використовують до сьогодні.

Чималим був науковий доробок Горбачевського: він став автором не одного десятка праць

і, що найважливіше, автором чотиритомного підручника з хімії, який вийшов друком у 1904–1908 рр. Слід зазначити, що лише 6 із 40 його праць були україномовними [6]. Перший університетський підручник з лікарської хімії, який охоплював неорганічну, органічну та біологічну хімії, Іван Якович написав чеською мовою [2]. Друком вийшов й україномовний його варіант, однак лише частина, що містила інформацію про органічну хімію [2].

Працюючи в Чехословаччині, Іван Якович зробив неоціненний вклад у розвиток її науки, підготувавши плеяду майбутніх учених: професора Е. Формана, професора К. Червного та професора А. Гамзіка [1–3]. У Празі Іван Якович уперше розробив санітарні норми питної води та систему очистки стічних вод [1, 2]. Не можна не підкреслити й того факту, що саме Горбачевському українська термінологія завдячує своїм розвитком [2].

Стійкою була і громадянська позиція Івана Яковича, адже навіть проживаючи на чужині, він завжди пам’ятав своє коріння та брав активну участь у суспільному житті Батьківщини. Так, ще учнем гімназії вступив до гуртка “Громада”, який він очолював у 1871–1872 рр. [1, 3, 4]. Товариство “Громада” було таємною організацією, адже, складаючи присягу, його члени зобов’язувались вірно служити українському народу і працювати для його блага [3]. Навчаючись в університеті у Відні, Горбачевський у 1875 і 1877 рр. був головою студентського товариства “Січ” [1, 4]. Разом із цим, у студентські роки Іван Якович був членом редколегії журналу “Друг” у Львові, який очолював Іван Франко [3].

Варто згадати і плідну працю І. Я. Горбачевського як члена Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ), до якого він належав із 1899 р., адже, за словами Михайла Грушевського, саме НТШ було першою українською Академією наук. Горбачевський став одним із фундаторів природничої секції об’єднання, а згодом очолив математично-природничо-медичну секцію [1, 6]. Працюючи на благо Вітчизни, в 1898 р. учений організував Лікарську комісію при НТШ, яка була першою українською медичною організацією [7]. У 1911–1918 рр. Іван Якович очолював Наукове товариство імені Тараса Шевченка [7].

Стійка громадянська позиція Івана Яковича виявлялася і на посадах почесного голови Комітету оборони Карпатської України [4], а також голови управи товариства “Музей визвольної боротьби України” у Празі [4]. Горбачевський був учасником наради Української парламентської репрезентації у Відні, яка ухвалила проголосити Західноукраїнську Народну Республіку [2].

Іван Горбачевський став одним із співзасновників та натхненників створення Українського вільного університету у Відні (17 січня 1921 р.) та Празі (23 жовтня 1921 р.), Української господарської академії в Подєбрадах, Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова у Празі [2, 4, 6, 8]. Протягом 5-ти навчальних років Горбачевський був ректором Українського вільного університету, завдання якого були сформульовані так: “Український вільний університет поставив собі за провідну ідею і перший обов’язок служити потребам рідного краю і рідного народу. Свою задачу за кордоном вважає він за тимчасову, провізорну. Він має приготувати нашу молодь до діяльності серед рідного народу у своїх інституціях та майбутніх урядах... Український вільний університет має улегшити сформування українського університету або університетів на рідній землі і має як готовий організм бути перенесений у відповідний час на рідну територію, туди, де його буде найбільше потрібно” [3]. Слід зазначити, що саме в Українському вільному університеті наукові ступені доктора філософії здобули письменники О. Олесь, О. Кобилянська, Б. Лепкий, В. Стефанік [8].

Під егідою Горбачевського було проведено перший (3–7 жовтня 1926 р.) та другий (20–24 березня 1932 р.) українські наукові з’їзди у Празі [4]. Працюючи на чужині, не забував учений і про українське студентство, для підтримки якого разом із професором Празької політехніки Іваном Пулюєм організував товариство “Українська Громада” [6].

Окремою віхою в житті І. Горбачевського стала праця над заснуванням у Львові українського університету [7]. Обіймаючи керівні посади в Чехії, наш земляк не забував про своє походження та разом із співвітчизниками професором німецької техніки у Празі І. Пулюєм і професором Чернівецького університету С. Смаль-Стоцьким, а також послами Ю. Романчуком та О. Барвінським вів переговори з керів-

ництвом Австро-Угорщини – міністром освіти доктором Гартлем і прем’єр-міністром доктором Кербером [7]. Зусилля, докладені науковцями, не були марними, і в грудні 1907 р. австрійський уряд дав згоду на відкриття україномовної кафедри хімії при Львівському університеті, а в 1912 р. – на заснування українського університету [7]. Однак через початок Першої світової війни бажане відкриття університету так і не стало реальністю [4].

Чимало зробив Іван Якович і для розвитку практичної охорони здоров’я як на теренах України, так і за її межами. З 1910 р. вченого обрано почесним президентом Українського лікарського товариства. І. Горбачевський був членом Крайової ради здоров’я Чеського королівства і Вищої санітарної ради Австрії [1, 4]. Не можна оминати й того, що саме наш земляк уперше очолив Міністерство здоров’я Австрії в 1917–1918 рр., ставши першим міністром-українцем у світі [4]. За видатні досягнення в науці Івана Яковича обрали віце-президентом Міжнародного лікарського конгресу [3]. В Чехословаччині став першим почесним головою Спілки українських лікарів [2, 4]. У 1925 р. вченого обрали академіком Всеукраїнської академії наук у Києві в галузі біохімії [4].

Серце Івана Яковича Горбачевського зупинилося 24 травня 1942 р. в Празі внаслідок уремії. Похований наш земляк на цвинтарі святого Матея у столиці Чехії [3]. Однак наукові досягнення Івана Яковича навіки залишаються з нами і продовжують своє життя в численних працях його послідовників. Зважаючи на чималі заслуги перед Батьківщиною, ім’я вченого увіковічено у назві Тернопільського медичного інституту в 1992 р. за рішенням Кабінету Міністрів України. Без сумніву, кожен науковець і студент навчального закладу повинен не лише пам’ятати, але й наслідувати як у трудовій, так і в громадянській позиції нашого великого земляка Івана Яковича Горбачевського, адже його життєвий шлях є взірцем для сучасників і просто не може бути забутим.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Данилова В. М. Іван Якович Горбачевський – вчений, патріот, громадянин / В. М. Данилова, Р. П. Виноградова, С. В. Комісаренко // *Ukr. Biochem. J.* – 2014. – **86**, № 5. – С. 165–172.
2. Гонський Я. Іван Горбачевський у спогадах і листуваннях / Я. Гонський. – Т. : Укрмедкнига, 2004. – 182 с.

3. Головацький І. Д. Біохімік академік Іван Горбачевський. Життя та діяльність / І. Д. Головацький // *Укр. біохім. журн.* – 2004. – **76**, № 2. – С. 133–137.
4. Лахманюк Т. В. Науково-педагогічна та громадсько-політична діяльність Івана Горбачевського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Т. В. Лахманюк. – Т., 2007. – 20 с.

5. Махобей К. М. Роль наукової діяльності Івана Яковича Горбачевського у дослідженні синтезу сечової кислоти в організмі ссавців й *in vitro* [Електронний ресурс] / К. М. Махобей, М. В. Чорненький // Мед. освіта. – 2014. – № 4. – С. 87–91. – Режим доступу до журн. : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mosv_2014_4_27.

6. Боровець З. І. Діяльність вчених-хіміків у складі НТШ / З. І. Боровець, Т. Б. Жеплинський // Вісн. Нац. ун-ту "Львівська політехніка". – 2011. – № 700 : Хімія, технологія речовин та їх застосування. – С. 314–318.

7. Данилюк Н. Діяльність І. Я. Горбачевського у Науковому товаристві імені Шевченка [Електронний ресурс] / Н. Данилюк. – Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1588>.

8. Маслюк А. М. Сторінка з історії становлення Українського вільного університету / А. М. Маслюк // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Т. VI : Психологія обдарованості. – Вип. 8. – С. 132–139.

REFERENCES

1. Danylova, V.M., Vynohradova, R.P., & Komisarenko, S.V. (2014). Ivan Yakovych Horbachevskyi – vchenyi, patriot, hromadianyn [Ivan Yakovych Horbachevsky – scientist, patriot, citizen]. *Ukr. Biokhim. Zh. – Ukrainian Biochemical Journal*, 86 (5), 165-172 [in Ukrainian].

2. Honskyi, Ya. (2004). *Ivan Horbachevskyi u spohadakh i memuarakh [Ivan Horbachevsky in memoirs and correspondence]*. Ternopil: Ukrmedknyha [in Ukrainian].

3. Holovatskyi, I.D. (2004). Biokhimik akademik Ivan Horbachevskyi. Zhyttia ta diialnist [Biochemist and academician Ivan Horbachevsky. Life and activity]. *Ukrainskyi biokhimichnyi zhurnal – Ukrainian Biochemical Journal*, 76 (2), 133–137 [in Ukrainian].

4. Lakhmaniuk, T.V. (2007). Naukovo-pedahohichna ta hromadsko-politychna diialnist Ivana Horbachevskoho [Scientific-pedagogical and public-political activity of Ivan Horbachevsky]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].

5. Mahobei, K.M., & Chornenkyi, M.V. (2014). Rol naukovoi diialnosti Ivana Yakovycha Horbachevskoho u doslidzhenni syntezy sechovoi kysloty v orhanizmi ssavtsiv i in vitro [The role of scientific activity of Ivan Yakovych Horbachevsky in the study of synthesis of uric

acid in mammals and in vitro]. *Medychna osvita – Medical Education*, 4, 87-91. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mosv_2014_4_27 [in Ukrainian].

6. Borovets, Z.I., & Zheplynskyi, T.B. (2011). Diialnist vchenykh-khimikiv u skladi NTSH [The activity of scientists chemists as members of NTSH]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska Politekhnikha" – Periodical of Lviv Polytechnic National University*, (700), 314-318 [in Ukrainian].

7. Diialnist I.Ya. Horbachevskoho u naukovomu tovarystvi imeni Shevchenka» [The activity of I.Ya. Horbachevsky as a member of scientific organization named after Shevchenko]. oldconf.neasmo.org.ua Retrieved from: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1588> [in Ukrainian].

8. Masliuk, A.M. (2012). Storinka z istorii stanovlennia Ukrainskoho vilnoho universytetu [A page from the history of development of Ukrainian Free University]. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats. Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrainy – Current problems of psychology: Collected Works of the Institute of psychology named after H.S. Kostyuk of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Vol.VI. Psychology of talents. Issue 8, 132-139 [in Ukrainian].

Г. А. Павлишин, К. В. Козак

ТЕРНОПОЛЬСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МЕДИЦИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И. Я. ГОРБАЧЕВСКОГО

МНОГОГРАННАЯ ФИГУРА ИВАНА ЯКОВЛЕВИЧА ГОРБАЧЕВСКОГО

Резюме

Вступленіе. Иван Яковлевич Горбачевский, уроженец Тернопольской земли, является неординарной фигурой в украинской истории, ведь, проведя практически всю свою жизнь на чужбине, он навеки остался верным сыном своего Отечества. Иван Яковлевич был первым этническим украинцем, которого назначили министром здравоохранения в правительстве Австро-Венгерской империи. Это имя долгое время оставалось несправедливо забытым, хотя его фигура по исторической значимости для Галичины в том числе и для Украины в целом не уступает знаменитым Ивану Франко и Соломии Крушельницкой. За немалые заслуги перед Родиной имя прославленного ученого увековечено в названии Тернопольского медицинского института в 1992 г. по решению Кабинета Министров Украины. А именно в этом году

Тернопольский государственный медицинский университет имени Ивана Яковлевича Горбачевского отметил свое 60-летие.

Цель исследования – осветить научные достижения и наметить основные вехи становления такой величественной личности, как Иван Яковлевич Горбачевский, что является неоценимым подарком как сегодняшнему, так и будущему поколению.

Выводы. Жизненный путь Ивана Яковлевича Горбачевского является образцом для подражания современниками, а его научные достижения навеки остаются с нами и продолжают свою жизнь в многочисленных трудах последователей. Без сомнения, каждый ученый и студент учебного заведения должен не только помнить, но и подражать как в трудовой, так и в гражданской позиции нашего великого земляка Ивана Яковлевича Горбачевского.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: **ученый; научные достижения; И. Я. Горбачевский.**

H. A. Pavlyshyn, K. V. Kozak

I. HORBACHEVSKY TERNOPIL STATE MEDICAL UNIVERSITY

THE MULTIFACETED PERSONAGE OF IVAN HORBACHEVSKY

Summary

Introduction. *Ivan Horbachevsky, native of the Ternopil region, is an outstanding figure in the Ukrainian history. Despite the fact that he had spent almost all his life in the foreign land, he was the faithful son of his Motherland. Ivan Horbachevsky was the first ethnic Ukrainian, who was appointed the health minister in the government of the Austro-Hungarian Empire. The name of Ivan Horbachevsky was being forgotten for a long time inequitably, even though his figure has high historical importance not only for Galicia, but also for whole Ukraine. It should be underlined, that his name has the same significance for Ukrainians as the famous names of Ivan Franko and Solomia Krushelnytska. Taking into account Horbachevsky's contributions to our country, in 1992 Cabinet of Ministers of Ukraine took the decision to give the name of this great scientist to the Ternopil Medical Institute. And in this year I. Horbachevsky Ternopil State Medical University celebrates its 60th anniversary.*

The aim of the study – to highlight scientific achievements and outline the main milestones in the life of such outstanding person, as Ivan Horbachevsky. This will be the invaluable gift for both present and future generations.

Conclusions. *The life of Ivan Horbachevsky could be an example for all of us, for all contemporaries, and his scientific contributions will be alive forever and will be continued in the numerous works of his followers. No doubt that every scientist and student of the institution should not only know and remember him, but also followed working and citizenship position of our great compatriot Ivan Horbachevsky.*

KEY WORDS: **scientist; scientific achievements; Ivan Horbachevsky.**

Отримано 19.04.17

Адреса для листування: Г. А. Павлишин, Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського, майдан Воли, 1, Тернопіль, 46001, Україна, e-mail: pavlishin@tdmu.edu.ua.